

1981  
B) spil om magten til at bestemme. Da: Frigørelse

vil du ikke den anden noget

er du irrelevant

taler du mod bedre vidende

reducerer du den anden til objekt

skal den anden blot bringes til at mene, som du

Og den anden vil:

ikke lytte

ikke engagere sig

sidde tilbage med sine tvivl

ikke krybe ud af mistillidens skalkeskjul

### Livskunsten

Livskunsten er at kunne vekseldriften mellem A og B. Hvis man altid forholder sig som B'eren, ville resignationen være den eneste mulighed - og hvis man altid forholder sig som A'eren, var det for naivt. Livskunsten er at kunne veksle mellem den ideologiske og den hermeneutiske indstilling.

Livskunsten er at være til stede umiddelbar de rette steder - og have sund skepsis, hvor det er på sin plads. Frigørelse er det centrale element i den enkeltes selvforståelse eller selvbevidsthed. Frigørelse er at kunne skelne mellem det konkrete arbejde for at lindre presset, nøden, ubehaget og meningsløsheden og så det, hvoraf det hele udspringer: selvbevidstheden. Frigørelse er at afstå fra usurpering af det konkrete - at afstå fra en konkret én gang for alle bestemmelse. Frigørelse er at have forstået Bergers udtryk om institutionernes bedrag, meningsverdenens selvbedrag - og så være i stand til at arbejde engageret i det kommunikative fællesskab på trods og uden patos.

Frigørelse er den livskunst, hvortil der ingen kogebog gives, den nemlig at kunne have tillid og tvivl på de rette tidspunkter. At vide, hvornår man skal give sig hen i samtalen, og samtidig have næse for, hvornår man bedrages i den. At være student og soldat i en og samme skikkelse. Uden metode.

Ole Togeby

## Locutopia

Eller: frigørelsen i den ideale talesituation

### Den ideale talesituation

Ideale talesituationer opstår kun i landet Locutopia. Inbyggerne sidder på stranden under palmerne og taler hele dagen. »Alle potentielle deltagere i samtalen må have lige chancer for at anvende kommunikative sprog handlinger, således at de til enhver tid kan åbne samtalen og både kan fortsætte den med tale og gentale, spørgsmål og svar.... Alle samtaledeeltagere må have de samme chancer for at fremsætte tydinger, påstande, anbefalinger, forklaringer og retfærdiggørelser og for problematisere deres gyldighedsfordringer for at begrunde eller imødegå, således at ingen fordom i længden kan unddrage sig tematisering og kritik.« (W. 255)

»I samtalen har kun de talere adgang der som handlende har lige chancer for at anvende repræsenterende sproghandlinger, dvs. for at bringe deres indstillinger, følelser og intentioner til udtryk. (...) I samtalen har kun de talere adgang der som handlende har de samme chancer for at anvende regulerende sprog handlinger, dvs. for at befale og sætte sig imod, for at tillade og forbyde, for at give løfter og modtage løfter, for at forlange regnskab og at aflægge regnskab.« (W. 256)

Samtalen »hindres ikke blot ikke af ydre påkommende påvirkninger, men heller ikke af den tvang som kommer af selve kommunikationens struktur. Den ideale talesituation udelukker systematisk forvrængning af kommunikationen. Kun da hersker udelukkende det bedre argumentets ejendommelige tvangsløse tvang som lader den metodiske efterprøvelse af påstande komme i gang på saglig måde, og som kan motivere afgørelser i praktiske spørgsmål på rationel måde.« (KP. 137)

I Locutopia er »subjekterne i hvad de virkelig gør og mener, gennemskuelige (gennemsigtige) for sig selv og andre og kan

om fornødent oversætte deres ekstraverbale ytringer til sproglige. Denne gensidighed i uindskrænket selvfremsættelse medfører endvidere gensidighed i forventningerne til hinandens adfærd, hvilket udelukker privilegier i betydningen ensidigt forpligtende normer for handling.« (KP 138)

Den ideale talesituation viser sig at være »betingelser for en ideal livsform«. I Locutopia gælder det vi søger at fatte med ideerne om sandhed, frihed og retfærdighed.

Næppe nogen jordiske mennesker har nogensinde været i Locutopia. Der går frasagn om landet og nogle tror de har været der, men det er tvivlsomt om man skal tro dem. Men drømmen om Locutopia, landet hvor alle taler, lever i mange mennesker - ja nogle siger i alle. »Den ideale talesituation er hverken et empirisk fænomen eller blot et konstrukt, den er det vi uundgåeligt i samtalen tillægger hinanden. Denne gensidige forudantagelse kan, den må ikke være kontrafaktisk; men også når den bliver gjort kontrafaktisk, så er den en i kommunikationsprocessen operativ virksom fiktion.« (W. 258)

Det hører til strukturen for mulig tale, »at vi ved fuldbyrdelsen af sproghandlinger (og handlinger) kontrafaktisk handler som var den ideale talesituation (...) ikke blot fiktiv, men virkelig - det er netop hvad vi mener med en forudantagelse. Det normative fundament for sproglig forståelse er følgelig både foregribet, men som foregribet grundlag også virksomt. Den formelle foregriben af den idealiserede samtale (som livsform der skal realiseres i fremtiden) garanterer en kontrafaktisk indforståethed der på ingen måde først skal frembringes, men som er mulige talere/hørere, og om hvilken en indforståethed ikke bør være nødvendig, hvis ellers kommunikation overhovedet skal være mulig.« (KP 140)

Sådan går der frasagn om landet locutopia og om den drøm om landet locutopia som ligger i os alle. Hvad beboerne lever af i Locutopia melder historien ikke noget om. De sidder under palmerne hele dagen og taler, så de kan hverken få tid til at dyrke jorden eller udføre andet arbejde. Hvordan samtalen foregår kan det også være svært helt at forestille sig. Men måske er det

sådan at halvdelen taler og halvdelen lytter. Nogen ordstyrer kan de jo ikke have, for det ville være en ensidigt forpligtende norm, og alle skal jo have lige muligheder for at byde og lyde. Støjniveauet må være stort. Et sted hævder en af vores målestystem som skema lægger en ramme for vores forståelse, modhørende indvender samtidig en tilhører at han ikke har forklaret hvad en norm egentlig er. Nogle diskuterer hvilken erkendelse vi overhovedet skal ville og andre igen hvilken erkendelse vi kan ville. I landet Locutopia bevæger samtalen sig bestandig mod den sande konsensus. Intet unddrager sig tematisering og kritik.

De anførte citater er alle fra Jürgen Habermas. Han har i tre større artikler og nogle mindre efterhånden fået indkredset en teori om kommunikativ kompetens, en universal pragmatik eller en transcendent pragmatik. De tre artikler<sup>1</sup> er: *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz* 1971 (KP), *Wahrheitstheorien* 1973 (W), og *Was Heisst Universalpragmatik?* 1976 (UP). Tankerne om den ideale talesituation stammer fra Habermas og alle citaterne i det følgende er fra de anførte værker. Kun den (måske ikke helt) uskyldige ramme om landet Locutopia er min.

Ideen om den ideale talesituation spiller en central rolle i teorien om den kommunikative kompetens og i det hele taget for den transcendentale pragmatik. Og den transcendentale pragmatik spiller en central rolle i hele Habermas samfundsteori for hvordan frigørelse eller emancipation skal finde sted. Den ideale talesituation står således som en garant for de emancipatoriske muligheder i vores samfund.

1. Jürgen Habermas: *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz* i: J. Habermas & N. Luhmann: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie - Was leistet die Systemforschung* s. 101-141, 1971 Frankfurt am Main, Suhrkamp, denne artikel findes i en upubliceret dansk oversættelse ved Niels H. Jensen og Peter Widell, I citaterne er oversættelsen dog min. J. Habermas: *Wahrheitstheorien* i: *Wirklichkeit und Reflexion, Festschrift für Walter Schulz*, s. 211-265, 1973, Pfullingen. J. Habermas: *Was Heisst Universalpragmatik* i: Karl-Otto Apel (Hrsg.): *Sprachpragmatik und Philosophie*, s. 174-272, 1976, Frankfurt, Suhrkamp.

I denne artikel vil jeg prøve at eftervise hvilken plads den ideale talesituation har i Habermas' universelle pragmatik og hvilken plads det ville være rimeligt at tildele den, jeg vil undersøge om den ideale talesituation giver de emancipatoriske muligheder eller om den kan have andre funktioner i vores samfund. Og jeg vil i det hele taget diskutere Habermas' pragmatisk teori.

### Habermas' universalpragmatik

Enhver der deltager i en kommunikationsproces fordrer anerkendelse af at hans eller hendes ytring er forståelig, sand, sandfærdig og korrekt. Taleren forudtager at disse fordringer på ytringens gyldighed kan indløses af hende eller ham selv, enten ved henvisning til erfaringer eller ved argumentation. Hørerens accepterer som regel uden problematisering disse fordringer, og derved bliver ytringen anerkendt som sproghandling. (UP. 177 f). Således beskriver Habermas den indforståethed som må forudtages i enhver samtale. Han prøver altså her at definere 4 sider af enhver forekommende sproghandling: den skal som sætning være forståelig, som udsagn sand, som intentionalt udtryk vederhæftig og som ytring korrekt.

Disse 4 såkaldte gyldighedsfordringer passer så ind i de 3 almene funktioner som ytringen har, nemlig at være tegn *for* noget (at fremstille noget), at være tegn *på* noget (at udtrykke intentioner) og at være tegn *til* noget (at oprette sociale relationer). Forståeligheden er altså ikke nogen pragmatisk funktion, men grammatikalitet og forståelighed er det område hvor de andre 3 funktioner afbildes. (UP. 208).

Disse 3 almene pragmatisk funktioner passer så igen til talens dobbeltstruktur. Dels får hørerens en forståelse af noget, dvs. af det indhold talen handler om, dels kommer parterne til forståelse om noget, dvs. de etablerer sociale relationer. Enhver tale er både indholdskommunikation og relationskommunikation. Indholdskommunikation er det når talen er tegn på noget, relationskommunikation når talen er tegn på noget og tegn til noget. (UP 224)

Som tillæg til disse almene og implicit gjorde fordringer på anerkendelse af gyldigheden foreslår Habermas nogle eksplicit

gjorte fordringer på enten sandhed, vederhæftighed eller korrekthed. Han forestiller sig nok (hans terminologi på dette område er vaskende og selvmodsigende) 3 forskellige placeringer af gyldighedsfordringerne på talens scene. Som implicit betingelse for enhver sproghandling gælder alle tre fordringer: sandhed, vederhæftighed og korrekthed. De er altid i baggrunden, men i baggrunden for enhver ytring er de alle tre. I forgrunden kan man så eksplicit sætte én af de tre fordringer; i konstatierende sproghandlinger går taleren specielt krav på anerkendelse af propositionens sandhed, i repræsenterende sproghandlinger går taleren specielt krav på anerkendelse af vederhæftigheden af intentionen og i regulerende sproghandlinger går taleren specielt krav på at få anerkendt at ytringen er korrekt som ytring. Endelig kan én bestemt gyldighedsfordring tematiseres. (Det er her terminologien vakler, i UP bruger Habermas ordet tematisere om det jeg her har kaldt eksplicit forgrund, mens han i W. bruger ordet som jeg gør det her om det man gør i en diskurs). Det er når de forudtagne gyldighedsfordringer ikke accepteres af modtageren. Da standser de det normale forløb af kommunikrende handling og optager det Habermas kalder en diskurs. Her kan høreren tematisere hvilken som helst af de 3 almene pragmatisk funktioner ved enhver sproghandling - de har jo været implicit forudtaget. For at blive i scenebilledet kunne man kalde det spottigh på en bestemt fordring, enten på en af de tre fra baggrunden eller på den der i den specielle sproghandling har stået i forgrunden. (UP. 244) Man kan også sige det på den måde: I kommunikerende handling tematiserer man erfaringer, intentioner eller normer, i diskursen tematiserer man fordringen på anerkendelse af gyldigheden af enten sandheden, vederhæftigheden eller korrektheden. (W. 233) I den kommunikerende handling er fordringerne på anerkendelse af gyldigheden forudtaget eller underforstået.

Tanker om forskel på kommunikerende handling og diskurs er den sidste vigtige del af tankebygningen om universalpragmatikken. I den kommunikerende handling forudsætter og anerkender man stiltiende gyldighedsfordringerne, det man åbenlyst gør, det er at udveksle information. I diskursen proble-

matiserer og tematiserer man gyldighedsfordringerne. Deltagerne træder ud af handlings- og erfaringsammenhængen. Alle motiver ud over det kooperative forståelsesberedskab sættes ud af kraft. Dvs. spørgsmål om ytringers gyldighed skilles fra spørgsmål om deres genese. De gyldighedsfordringer der stilles ender forudsattes og anerkendtes i den kommunikerende handling ophæves nu idet talerne må tage forbehold overfor eksistensen af erfaringer, intentioner og normer. Det er jo netop eksistensen af dem der skal diskuteres. (W. 214)

Argumentet for at denne diskurs indtræder når den stiltiende indforståethed bryder sammen, anføre Habermas flere steder kort: alternativet er enten overgang til strategisk handling (dvs. bekæmpelse af hinanden) eller afbrydelse af kommunikationen overhovedet. (W. 214 f.)

I diskursen kan samtalepartneren bede om tydeliggørelser af hvad der ikke var ganske forståeligt. Eller også kan partneren problematisere sandhedsfordringen og bede om hævdelser eller forklaringer. Det kaldes teoretisk diskurs. Endelig kan partneren betvivle korrektheden og bede om retfærdiggørelser (KP. 116). Det kaldes da en praktisk diskurs. Vederhæftigheden kan ikke afprøves i en diskurs men kun i det efterfølgende handlingsforløb. Afprøvningen i diskursen er netop at taleren indfrir de betingelser hun eller han er gået ind på ved at fordrer anerkendelse af gyldighedsfordringerne.

Diskursen er en trinvis dybere selvreflexion for samtalepartnere. I den kommunikerende handling tematiserer taleren fx en erfaring. I diskursen tematiseres gyldighedsfordringen og der anføres argumenter for at der er sandt, argumenter anført i samme sprog. Dernæst kan selve brugbarheden af sproget tematiseres således at diskursen ender i overvejelser over om vores sprogsystem er passende til at tematisere og begrunde erfaringer. Diskursen ender som i en normativ erkendelseskritik (W. 253)

### Pragmatikkens lingvistiske grundlægg

I det foregående afsnit har jeg prøvet så solidarisk som muligt at fremstille hovedtankerne i Habermas' teori om pragmatik-

ken. Det er imidlertid svært fordi Habermas tydeligvis opfatter sin egen tekst som et eksempel på diskursens dybeste niveau, sprognormerende erkendelseskritik. Habermas' tekster består for størstedelen af indkredsning og fastlæggelse af ords betydning. Således har han indsnævret og præciseret betydningen af ord som *diskurs*, *forklaring*, *begrundelse*, *sandhed*, *vederhæftighed*. Det vil igen sige at de ikke står i deres normalsproglige betydning men i en speciel til formålet fastlagt betydning. Faren for hele teorien ligger derfor i at den bliver en tom ordkonstruktion uden en overbevisende tilknytning til vores tilværelse.

Et af de steder Habermas prøver at forankre sin teori er i den lingvistiske beskrivelse af sproget. Både i KP. og i UP. prøver han således at begrunde de tre pragmatiske funktioner i formelle sproglige træk ved sproghandlingerne.

Enhver sproghandling består af en del som angiver indholdet (propositionen) og en del som angiver forholdet mellem samtalepartnere (den performative oversætning). Det klassiske eksempel er løftet: *jeg lover dig* er oversætningen og angiver relationen af forpligtelse mellem taler og hører ... *at komme kl. 10* er indholdsdelen. De tre sproghandlingsklasser repræsenteres da ved performative verber som:

konstaterende: *jeg hævder hermed at...jeg beskriver...jeg beretter...jeg meddeler, fortæller, belyser, bemærker, godtgør forklarer, forudsiger, tyder hermed at...* (KP. 111 f)

repræsenterende: *jeg vil ikke skjule for dig at... Hermed bringer jeg til udtryk over for dig at...* (KP. 112, UP. 245)

regulerende: *jeg befaler hermed at...jeg lover hermed at...jeg opfordrer, beder, forlanger, formaner, forbyder, tillader, henstiller, vægrer mig ved hermed at...* (KP. 112)

Det er imidlertid klart at det kun ved regulerende sproghandlinger er nogenlunde normalt at udtrykke den performative oversætning eksplicit. Konstaterende sproghandlinger står som regel uden performativ oversætning og det er problematisk om repræsenterende sproghandlinger overhovedet har nogle specielle performative verber. Endelig kan sproghandlinger også tælle som andet end hvad den performative oversætning eksplicit siger. *Jeg lover dig så mange tæsk der kan ligge på dig* er fx slet

ikke noget løfte men en trussel, og radioforhandleren der vil sælge et fjernsyn ved at sige: *Jeg indrømmer at det er det bedste fjernsyn på markedet*, indrømmer heller ikke noget som helst.

Disse problemer omgår Habermas i UP. ved at abstrahere fra alle andre tilfælde end dem hvor performativet er der og tæller som det skal. Han interesserer sig altså ikke for kontekstafhængige sproghandlinger, ikke for implicite, eller institutionelt bundne eller ikke sprogligt markerede sproghandlinger og ikke for forkortede sproghandlinger.

Denne fremgangsmåde synes ikke at være reel. Ser han bort fra alle disse typer af sproghandlinger ser han bort fra ca. 95% af alle forekommende sproghandlinger. Det er således svært at se at der er tale om en teori om kommunikerende handling. Der er snarere tale om en analyse af et sprog som på forhånd er normeret som det eneste analysable.

En formelt funderet inddeling af sproghandlingerne kan næppe gennemføres ved analyse af den enkelte ytring (herom dog senere). Derimod synes det at være muligt at definere sproghandlingstyperne ved deres mulighed for at indgå i kommunikationsspil. Konstaterende sproghandlinger kan defineres som dem der kan besvares med et *ja* eller imødegås med en benægtelse af indholdet. Repræsenterende sproghandlinger er dem der kan besvares med et *ja* eller imødegås med en ny repræsenterende sproghandling - nu hvor den anden samtalepartner fremlægger sin indre natur som modsætning til den førstes. Regulerende sproghandlinger er endelig dem der besvares ved et *ja* eller som imødegås med en vægring af at udføre handlingen eller indgå i forpligtelsen. Man kan ikke svare *ja* til en ordre.

Nogen empirisk forankring af Habermas' pragmatik giver den formelle beskrivelse af sproghandlinger således ikke, i hvert fald ikke i Habermas' referat. Imidlertid vil jeg gerne her fremhæve nogle andre teorier fra den desperative lingvistik som Habermas ikke udtrykkeligt henviser til. Det er teorierne om præsuppositioner og informationsstruktur. Habermas bruger ganske vist ordet *præsupposition* og derudover *forudsætte, forudtage, eksplicit, implicit*, og *ytringens baggrund* (som jo alle også bruges i lingvistikken) man han bruger dem vist ikke i den

præcise lingvistiske betydning.

Lingvistisk kan præsupposition defineres som den del af sætningens indhold som ikke rammes af den negerende kraft af en nægtelse i sætningen og som ikke peger fremad mod den følgende sætning i en argumentationskæde. I sætningen *han indrømmede at han havde brugt papiret* er det fx præsupponeret at *han* eksisterer og er kendt af modtageren og at det at bruge papiret er ulovligt eller ikke moralsk forsvarligt. Det der påstås er at han sagde at han havde gjort det. Man kan se det ved at benægte sætningen: *han indrømmede ikke at han havde brugt papiret*. Det er stadig en del af meningen med denne sætning at de ikke er pænt at bruge papiret, det benægtes blot at han sagde at han havde gjort det. Man kan ikke argumentere ud fra det præsupponerede og det ses af umuligheden af følgende argumentationskæde: *Han indrømmede at han havde brugt papiret. Ergo var papiret ikke hans*.

Denne teori om præsuppositioner kan forklare hvorfor man ved enhver ytring kan problematisere alle 3 pragmatiske funktioner og altså også én som ikke er sat i forgrunden ved den pågældende sproghandlingstype. Næsten alle ytringer vil nemlig præsupponere eksistensen af de omtalte personer eller genstande - også repræsenterende og regulerende sproghandlinger. Hører man derfor også altid åbne en diskurs om det er sandt at det præsupponerede eksisterer. Alle ytringer vil også præsupponere en intention, som så kan problematiseres. Og alle ytringer vil præsupponere en social relation mellem taler og hører - fx 'jeg er en der kan give dig oplysninger om dette' - og det kan problematiseres.

I den almindelige kommunikerende handlingsproces kan samtalen og kommunikationen kun koble sig på det ikke præsupponerede i den foregående sætning, på det påståede i konstaterende sproghandlinger, på det blotlagte i repræsenterende sproghandlinger.

Men på ethvert sted i handlingsforløbet kan man stoppe op i forhold til den planlagte argumentationsgang og problematisere det præsupponerede indhold, man kan altså metakommunikere (ikke at forveksle med at bruge metasprog) om det præsuppone-

rede indhold. Det ville så være en formelt begrundet definition på diskurs.

De fleste vil nok mene at fænomenet præsupposition ikke er et rent lingvistisk fænomen. I det omfang lingvistikken begrænser sig til beskrivelsen af relationen inden for sætningsgrænsen er præsuppositioner da heller ikke rent lingvistiske størrelser.

Konklusionen må derfor blive at Habermas forsøg på at forankre sin pragmatik i en deskriptiv lingvistik slår fejl fordi han definerer sin lingvistik så snævert at det ikke lader sig gøre. For melle argumenter for det rigtige i teorien om de tre sproghandlingstyper og de to kommunikationsformer: kommunikerende handling og diskurs, kan godt findes. Argumenterne drejer sig dog snarere om tekstlingvistiske fænomener end om snævert sætningslingvistiske, nemlig dels om præsuppositionsforholdene dels om ytringers kombinerbarhed i en samtale.

### Sandhed

Habermas knytter sin teori om den universelle pragmatik tæt sammen med en teori om sandhed. Sandhed er målet for den samfundsmæssige udvikling, og i samfund hvor legitimeringen af de bestående magtforhold og den gældende ressourcfordeling er ved at smuldre, må sandheden være en vigtig del af samfundets frigørelse.

Habermas afviser flere steder korrespondensteorien om sandhed. Det er den der opfatter sandhed som en korrespondensrelation mellem et udsagn og så en kendsgerning i den objektive virkelighed som eksisterer uafhængigt af udsagnet eller den menneskelige bevidsthed som bærer udsagnet.

Habermas' indvending mod korrespondensteorien kan formuleres på forskellige måder. En første formulering kan lyde således: Kendsgerninger findes kun i den diskursive kommunikation, ikke i virkeligheden. Jeg kan gøre erfaringer med genstande, kendsgerninger hævder jeg. Jeg kan ikke erfare kendsgerninger eller hævde genstande. (W. 215) Som man ser er denne indvending snarere en form for sprognormering end egentlig et argument. Det Habermas begrunder sin sandhedsteori med, det er at ordet *kendsgerning* i normal sprogbrug kun kan bru-

ges som noget sprogligt formuleret. Det er et rent grammatisk-semantisk forhold ved ordet *kendsgerning* og viser vel egentlig ikke noget om hvad der er sandt eller ej. Ordet *kendsgerning* kan fx ikke bruges i fortid i bestemte konstruktioner. Man kan fx sige: *Der fandt den begivenhed sted at ...* Men man kan ikke sige: *Det var en kendsgerning at tyrannerne blev styrtet på Sicilien.* Det er nemlig en kendsgerning. Kendsgerninger er tidløse og er derfor ikke i tiden og virkeligheden som begivenheder og processer fx er det. Det er et rent grammatisk eller semantisk forhold ved ordet *kendsgerning*. Habermas' indvending mod korrespondensteorien er således kun sprognormering. Argumentet beløber sig til at sige: når du formulerer korrespondensteorien røber dit ordvalg at du anerkender at kendsgerningen kun findes i den diskursive samtale.

Indvendingen mod korrespondensteorien kan også formuleres således: 'Korrespondensen mellem et udsagn og virkeligheden kan kun ekspliciteres ved udsagn. Termen »virkelighed« kan vi i sidste instans ikke tillægge anden betydning end den vi implicerer i sande udsagn om eksisterende sagforhold. Vi kan ikke indføre begrebet »realitet« uafhængigt af termen »sande udsagn« (KP 124) Også dette argument er snarere sprognormering end egentlig et argument. Eller: argumentet er det samme som før. Man kan ikke tale om relationen mellem udsagn og virkelighed uden at bruge nye udsagn, man kan ikke efterprøve relationen uden ved nye udsagn. Men her forveksler Habermas metoder til at bevise et udsagns sandhed med selve begrebet sandhed. Man kan godt have et begreb om sandhed som en relation mellem udsagn og virkelighed uden at kunne anviser veje til at bevise eller nå til sande udsagn. En tredje formulering af indvendingen mod korrespondensteorien om sandhed kunne lyde: Hvordan kan man påstå at virkeligheden eksisterer uafhængigt af sproget når det hvormed man påstår det selv er et sprogligt udsagn. Argumentet mod korrespondensteorien om sandhed er i sidste ende et tvøvt argument der lyder: du taler jo selv, hvorledes kan du så tvivle på at sandheden kun er noget man taler om.

Som alternativ til korrespondensteorien om sandhed opstiller

Habermas konsensus teorien eller som han senere kalder den pragmatiske sandhedsteori. Sandhed er her det man stiltiende fordrer anerkendt eller anerkender i den kommunikerende handling, det man tematiserer og problematiserer i diskursen og det man argumenterer for ved argumenter, påstande og forklaringer. Sandt er så det som man kan argumentere for og indløse gyldighedskravet for ikke blot i de situationer hvor man nu kommer til at diskutere - men overfor enhver kompetent mulig samtalepartner. Sandhed er altså ifølge denne teori ikke blot konsensus i betydningen overensstemmelse i opfattelse mellem en række mennesker, men det som kan stå for enhver diskursiv prøvelse fra alle kompetente mulige samtalepartnere. (W. 239). Kriteriet på sandhed ligger altså ikke i de tilfældige sammenstimlede menneskers dom, men i de midler man i diskursen har for at indløse sin fordring.

Habermas prøver flere gange at indkredse det diskursive argumentets konsensus sikrende kraft. Hvordan kan man nå til en konsensus mellem samtalepartnere gennem diskurs? Hvordan kan man være sikker på at det er en sand konsensus man når til, og ikke blot en illusion som deles af flere? I KP. løber hans argumentation således: Udsagns sandhed kan man kun afgøre ved at falde tilbage på at talerne er vederhæftige i deres ytringer. Og ytringers vederhæftighed kan man kun afgøre ved at falde tilbage på en undersøgelse af om dem der ytrer sig, handler korrekt. Handlingers korrekthed afgøres igen ved at man falder tilbage på spørgsmålet om beskrivelsen af handlingen er sand og så er vi lige langt. I W. gør Habermas et andet forsøg: Det bedre argumentets mærkelige tvangsløse afhænger ikke af logisk konsistens eller af erfaringsevidenser. Den afhænger af den rationelle motivation i diskursen. Logisk deduktion bringer ikke noget for dagen som ikke allerede lå i præmisserne og sandsevidens afhænger allerede altid af de målestokke som kun kan tematiseres i en diskurs. Den rationelle motivation er den garanti der ligger i at alle forhold kan efterprøves i en diskurs. Det fleste spørgsmål afgøres ved generalisering (i teoretisk diskurs) eller universalisering af handlingsnormer (i praktisk diskurs). Men det tvingende i disse argumenter er igen afhængig af det

sprog som argumenterne formuleres i og det igen af at også sproget kan problematiseres og gøres til tema for en diskursiv efterprøvning. (W. 245ff).

Og begge forsøg på at indkredse hvorledes det bedre argumentets mærkelige tvangsløse tvang sikrer den sande konsensus og dermed sandheden ender i den ideale talesituation. Før jeg i næste og sidste afsnit igen går ind på den ideale talesituation skal jeg her kort kommentere denne pragmatiske sandhedsteori. Som antydnet er argumenterne mod korrespondensteorien sprøgeimmanente. Også argumenterne for den pragmatiske sandhedsteori forudsætter det sproglige kommunikationsfællesskab. Så vidt jeg kan se, kan argumentationerne kun gennemføres fordi Habermas så hastigt forbigår de to andre udgange der er af situationer hvor man bliver uenige om fordringerne på anerkendelse af ytringernes gyldighed. Man kan gå ind i en diskurs om det sande, om frihed og retfærdighed, men man kan også træde ud i strategisk handling eller afbryde kommunikationen. Hvor Habermas får ret til at se bort fra disse muligheder ved jeg ikke. Det er klart at de ikke handler om pragmatik og kommunikation, men de handler stadig om sandhed og virkeligheden i samfundet.

Det kommunikative fællesskab - som er en samfundsmæssig realitet som det ville være vanvittigt at benægte - kan enten opfattes som samfundets væsentligste og konstituerende egenskab eller som et underordnet system der virker inden for og til en vis grad i modsætning til det system af konfligerende kræfter som præger vores samfund. Habermas synes at forudsætte at det sproglige fællesskab ikke er til at komme uden om og derfor er det sidste og væsentligste organisationsprincip i vores samfund. Uden konsensusdannelse ikke noget samfund. Men han argumenterer ikke for det. Og netop abstraktionen af eller fortrængningen af de muligheder for at træde ud af kommunikationen som han dog anerkender, peger i den anden retning, nemlig mod at konsensusorganisationen er indlejret i en mere omfattende konfliktbestemmelse af vores samfund. Det endelige argument i dette spørgsmål vil jeg udskyde til gennemgangen af den ideale talesituation.

### Naar Skyggen er ligest, da hulke de smaa

Den ideale talesituation som den er beskrevet i mit første afsnit, er ikke nogen realitet. Det mener Habermas heller ikke. I normal kommunikerende handling er mange præsuppositioner nok ikke så sikre at de kan klare en lang diskursiv efterprøvning. Folk er ofte ikke engang gennemskuelige for sig selv i deres intentioner og ønsker, så hvorledes skulle de kunne være i streng forstand vederhæftige i deres intentionale udtryk. Og hvem kan sige sig fri for at blande motiver og normer i de situationer hvor man taler med andre mennesker? Habermas medgiver gerne at den ideale talesituation er kontrafaktisk - normalt. Men han indrømmer ikke at den slet ikke kan findes (W. 257). I rammen i mit første afsnit har jeg prøvet at vise hvorfor den ikke kan eksistere. Den stadige dybere selvrefleksive diskurs kan ikke finde sted så længe mennesket er et væsen med fysiske behov der stadig skal og må tilfredstilles, og så længe tale kræver lydbølger eller papir for at blive overført. Den fysiske verden som alle talere og al tale må være indlejret i, stiller også grænser for diskursen og standser den. Kun englene, der lever af ånd og taler uden lyd og bogstav, kan føre diskurs i en virkelig ideal talesituation - men de har ikke brug for det. De bliver næppe uenige.<sup>2</sup>

Værdien af den ideale talesituation er dog ikke at den som situation er ideal, men at den er et ideal på en situation. Den er ingen situation, men et ideal på en situation. Og det er værdien ved den. Den der overhovedet diskuterer om noget er sandt eller ej, den der overhovedet diskuterer om en konsensus er sand eller ej, hun eller han har altid allerede forudsat eller forudtaget at den talesituation de træder ind i for at diskutere dette må være ideal - i modsætning til den den problematiserer. Og det er netop garantien for at den sande konsensus nåes, man kan ikke diskutere om den nåes uden at forudsætte den.

Argumentet ligger på sin vis allerede i den formulering Habermas vælger af de grundlæggende betingelser for sproghandling. Mens Searle<sup>3</sup> i sin beskrivelse formulerer det således:

2. Se herom i John E. Anderson: *Sprogfilosofi, englenes sprog, Mål & Måte* 6. nr. 4 1979-80 Viborg.

3. John R. Searle: *Speech Acts*, 1970 Cambridge Mass.

den og den ytring tæller som den og den sproghandling hvis det og det, så formulerer Habermas det: *taleren gør fordring på gyldigheden af det og det*. Og dermed har han angivet at taleren stiller noget på spil, lover at indfri et slags løfte ved at komme med forklaringer i en diskurs. Så længe de taler stiller talerne bevidst den ideale talesituation - eller som den måske snarere skulle hedde: talesituationsidealet på højkant.

Denne teori om talesituationsidealet som det der sikrer (søgeningen mod) sandheden i diskurser, er idealisme i ordets mest oprindelige betydning. Talesituationsidealet er ganske simpelt en platonisk ide.

Platon har i 7. bog af *Stateri*<sup>4</sup> anskueliggjort sin ideverden ved den berømte lignelse om hulen. Vi mennesker er som de arme fanger der sidder i en hule og på væggen ser skygger af mennesker og ting som bag deres ryg føres forbi et bål der kaster sit lys ind i hulen. Vi oplever faktisk kun forvrængede og ufuldkomne skygger af hvad der kunne ske i kommunikationen. Vi har det oven i købet som de fanger der efter at have været oppe i lyset kommer tilbage til fangehulen og er helt til grin fordi de slet ikke kan måle sig i at genkende skygger, når de kun tænker på de virkelige ting og personer som de så i solen.

Skønt vi bor i hulen og faktisk kun oplever forvrænget kommunikation, handler vi bestandig som om vi levede i ideverdens solskin - i den ideale talesituation.

Dette ideal er frigørende - ifølge Habermas - fordi det bestandsig leverer et alternativ til de undertrykkende og kritisable tilstande vi faktisk oplever:

En ideologisk samfundsteori kan derfor kun identificere den normative magt (dvs. magt der ikke hviler på universalsalserbare interesser og normer -OT), som er indbygget i samfundets institutionssystem, hvis den går ud fra *modellen af undertrykkelsen af almenørelsesduelige interesser* og sammenligner de til enhver tid bestående normative strukturer med den hypotetiske tilstand hos et alt andet lige diskursivt dannet normsystem. En sådan kontrafaktisk foretaget re-

4. Platon: *Stateri II*, oversat af Hans Ræder, s. 88ff, 1961 Kbh, Reitzel.



konstruktion (...) kan ledes fra det efter min mening universalpragmatisk retfærdiggjorte synspunkt: Hvordan ville medlemmerne på et givet stadi i produktivkræfternes udvikling have fortolket deres behov kollektivt forpligtende, og hvilke normer havde de accepteret som retfærdiggjorte, hvis de med tilstrækkeligt kendskab til deres samfunds randbetingelser og funktionelle imperativer havde kunnet og villet dømmes om de samfundsmæssige relationers organisation i diskursiv viljesdannelse?<sup>5</sup>

Idealet om den symmetriske talesituation tjener som sammenligningsgrundlag hver gang man støder på undertrykkelse. Man må have et ideal, en utopi - eller altså en locutopi - for at kunne se og frigøre sig fra fejlene ved det samfund vi lever i. Ideen er god nok.

Men idealer kan også have andre funktioner. Især hvis de ganske bestemt er kontrafaktiske. Og det er idealet om talesituationen.

Det væsentligste argument for at talesituationsidealet må være kontrafaktisk er nok dette at det er umuligt at frigøre sig fra handlingstvungen. Man kan ikke lave en boble midt i tidens og talens strøm og her føre diskurs. Motiverne som personerne har, magtforholdene som bestemmer situationen vil altid trænge igennem skallen og bestemme diskursen - ikke åbenlyst som i visse kommunikrende handlingsprocesser men altid skjult og derfor på sin vis mere undertrykkende.

Når det er således bliver idealernes funktion en ganske anden end den frigørende. Idealerne kommer til at nedbryde ens moral ved at blive gjort til skamme hver gang man naivt antager dem. De gør skuffelsen og nederlaget så meget større som man tror på dem og synes det ligner sandhed, frihed og lighed. Og de fortryller en så man ikke kan se undertrykkelsen for bare idealer. Grundtvig har udtrykt det meget præcist i de midterste strofer af digtet *De levendes Land* fra 1824 (heri kommenterer han også Platons hule):

5. Jürgen Habermas: *Legitimationsproblemer i senkapitalismen* s. 118, 1975 Kbh, Fremad; ty. udg. 1973.

O, flygtige drøm

Om Evigheds-Øen i Tidernes Strøm

Om templet for Glæden i Taarernes Dal

Om Halvgude-Livet i Dødnings-Sal

Med dig fra de fleste henfarer paa Stand

De levendes Land

O, skuffende Drøm

Du skinnende Boble i Tidernes Strøm

Forgjæves dig Skjalden, med Mund og med Pen

Af glimrende Skygger vil skabe igjen;

Naar Skyggen er ligest, da hulke de smaa

Som stirre derpaa.

Fortryllende Drøm

Om Evigheds-Perlen i Tidernes Strøm

Du gjækker de arme, der søge omsonst,

Hvad Hjærtet begjære, i Billed og Kunst

Saa varigst de kalde, hvad sikkert forgaar

Som Timer og Aar